

Párizsi élet – Pest-Budán Offenbach a magyar fővárosban, 1859–1900*

Bő egy évtizeddel ezelőtt a Laaber kiadó Offenbach fogadtatásának szentelt kötetet jelentetett meg, melyben különböző szerzők tanulmányai tárgyalják a komponista zenés színpadi műveinek bécsi, londoni, berlini, müncheni, Bad Ems-i és hamburgi recepcióját. A kötet szerkesztője, Rainer Franke előszavában egyebek mellett a muzsikusz és színházi ember kelet-európai fogadtatásának vizsgálatát sürgette, melyről, mint írja „a mai napig keveset, részben semmit sem tudunk”.¹ Előadásomban arra vállalkozom, hogy Offenbach korai pesti és budai recepciójának vizsgálatával legalább részben pótoljam a Franke által regisztrált hiányt. Ezt annál inkább szükségesnek érzem, mivel 1996-ban megjelent kultúrtörténeti tanulmányában Csáky Mór is az operett befogadás- és intézménytörténeti feltételeinek összehasonlítását sürgette.² A magyar fővárosbeli Offenbach-recepció kezdeteinek vizsgálata ráadásul azért is figyelemre méltó lehet, mert az 1920-as évekre Budapest a szórakoztató zenés színház egyik európai központjává vált, s az itt bemutatott operettek nemzetközi viszonylatban is meglepően sikeres exportcikknek bizonyultak.

Ami a téma időbeli behatárolását illeti, tisztában vagyok vele, hogy Offenbach műveinek befogadása nem ért véget a 19. századdal. Mi sem tanúsítja ezt ékebben, mint Jean-Claude Yon 2003-ban megjelent tanulmánya, mely az „Egy muzsikusz posztumusz pályafutása, avagy Offenbach az alvilágban” címet viseli.³ A rendelkezésre álló időkeret mellett az anyag bősége az, ami miatt a vizsgálódást az említett időszakra korlátozom. Ezt voltaképpen fájó szívvel teszem, hiszen az 1920 körüli budapesti Offenbach-renaisszánsz, Karinthy Frigyes *Szép Heléna*-fordításával⁴ és Nádor (Neubauer) Mihálynak a zeneszerzőről írott szomorú operettjével⁵ nem kevésbé hálás és izgalmas téma; nem is beszélve az 1950-es évek szocialista realista Offenbach-adaptációiról: a Közvélemény nélküli békeharcos *Orfeusz*ról;⁶ a Marshall-segélyt kritizáló *Gerolsteini nagyhercegnőről*,⁷ vagy éppen Choufleuri úr szalonjának 1953-as változatáról, melyben valóságos imperialista összeesküvés zajlik.⁸

Előljáróban meg kell jegyezni, hogy bár kifejezetten Offenbach magyarországi fogadtatásának szentelt tanulmány mindeddig nem született, tanulmányomon dolgozva figyelemre méltó színháztörténeti szakirodalomra támaszkodhattam: ennek eredményeit igyekeztem a források alapján kontrollálni, szükség esetén korrigálva illetve kiegészítve az

* A tanulmány az OTKA támogatásával megvalósuló, „Operett Magyarországon, 1860–1958” című posztdoktori kutatási program (PD 83524) keretében készült. Előadásként elhangzott 2012. június 21-én, az MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók Termében, a Tudományos Fórum sorozat keretében. A tanulmányomban szereplő idézeteket eredeti helyesírással közlöm.

¹ Rainer Franke, „Einleitung”, in *Offenbach und die Schauplätze seines Musiktheaters*, hrsg. von Rainer Franke (Laaber: Laaber, 1999), 10.

² Csáky Mór, *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúrtörténeti tanulmány az osztrák identitásról*, ford. Orosz Magdolna, Pál Károly és Zalán Péter (Budapest: Európa, 1998), 11.

³ Jean-Claude Yon, „La carrière posthume d’un musicien ou Offenbach aux enfers”, *Histoire, économie et société* 22/2 (2003), 261–273.

⁴ Bem. Scala Színház, 1920. május 20.

⁵ *Offenbach*, Faragó (Frankfurter) Jenő szövegére, zenéjét Nádor a címszereplő operettjeiből és operáiból vett témákból állította össze. Bem. Király Színház, 1920. nov. 24.

⁶ Bemutatták a Gáspár Margit vezette Fővárosi Operettszínházban, 1952. febr. 29-én. Prózai szövegét Hámos György írta újra, a verseket a „rímhányó” Romhányi József faragta.

⁷ Bem. Fővárosi Operettszínház, 1950. jan. 13. A radikálisan új szövegkönyvet a Fővárosi Operettszínház Munkaközössége jegyezte; Gáspár Margit visszaemlékezései szerint az átdolgozás Békeffy István és Kellér Andor munkája volt.

⁸ A *M. Choufleuri restera chez lui le...* gyökeresen újrafogalmazott változatát 1953. április 29-én mutatta be a Fővárosi Vigszínház *Egy marék boldogság* címmel. A prózarészek szövegét Fejér László, a verseket László Zsigmond, a zenét Váradi László öntötte új formába.

adatokat. Források alatt a 19. századi napisajtó mellett mindenekelőtt azokat a színlapokat, színházi évkönyveket, nyomtatott szöveggönyveket és előadási anyagokat értem, amelyeket jórészt az Országos Széchényi Könyvtár⁹ Színháztörténeti és Zeneműtára, kisebb részben az OSZK törzsgyűjteménye, a Zeneakadémia Régi Zenetörténeti Kutatókönyvtára, az Operaház Kottatára, az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum Kézirattára, a Rádió Kottatára, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye őrzi.¹⁰

Írásom első részében a magyar fővárosbeli Offenbach-recepció intézményi feltételeiről és a repertoárról adok áttekintést. Ezután az előadói gyakorlat bizonyos sajátosságairól fogok beszélni. Végül néhány olyan részletet mutatok be a korabeli sajtóból, melyet fontosnak és érdekesnek érzek Offenbach magyar fővárosbeli fogadtatását illetően.

1. Intézményi feltételek és repertoár

Az operett megjelenése idején a Magyar Királyság nem független nemzetállam, hanem a soknemzetiségű Habsburg monarchia része volt, s méghozzá maga is soknemzetiségű ország, melynek nem csupán határai, de etnikai viszonyai is jelentősen eltértek a maitól.¹¹ Így Pestnek és Budának még a 19. század közepén is több német anyanyelvű lakosa volt, mint magyar. Fényes Elek, a korszak jeles magyar statisztikusa, az akkor még Tudós Társaságként számontartott Akadémia tagja írta Pestről 1851-ben:

[...] legszámosabbak a németek, aztán a magyarok: jóval kevesebb tót és szerb; ámbár kevés lakosa van Pestnek, ki a magyar és német nyelvet együtt nem beszélle, vagy legalább értené.¹²

Nem meglepő tehát, hogy az 1850-es évtized végén három színházban voltak német nyelvű előadások: a Pester Stadttheaterben azaz a pesti német Városi Színházban; az Ofner Stadttheaterben (ez a mai Várszínházban működött); ill. nyaranta a krisztinavárosi Nyári Színparkban, korabeli német néven: az Ofner Sommertheaterben vagy Arenában. A német játszóhelyek száma négyre emelkedett, amikor 1860-ban Karl Alsdorf csaknem ezer nézőt befogadni képes újabb színházat nyitott Pesten a Városligetben, Thalia-Theater néven.¹³ A Bach-rendszer utolsó éveitől kezdve az 1860-as évtized végéig a két főváros egyesített német színházainak élén gyors egymásutánban váltották egymást a direktorok. Mint Wolfgang Binal rámutatott, a német színházak egyre inkább a szórakoztató repertoárra koncentráltak, s főként vendéglőadókat szerepeltettek; egyebek mellett olyan attrakciókkal próbálták ébren tartani a közönség érdeklődését, mint a három törpe növésű szereplő, Jean Piccolo, Jean Petit és Kiss Józsi felléptetése többek között Offenbach *Orpheus*ában, Pluto-Aristaios, Jupiter és Hans Styx szerepében, 1863-ban.¹⁴

⁹ A továbbiakban: H-Bn.

¹⁰ Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak valamennyi említett intézmény munkatársainak.

¹¹ Romsics Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században* (Budapest: Napvilág, 2004), 51–60.

¹² Fényes Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben, körülményesen leíratik*, III. kötet (Pest: Kozma Vazul, 1851), 224.

¹³ Alsdorf eredeti neve Pfisterer és ő Szentkuthy Miklós magyar író színész öse. A pesti és budai német színjátszásról ld. Wolfgang Binal, *Deutschsprachiges Theater in Budapest* (Wien–Köln–Graz: Böhlau Nachf., 1972). A 19. századi magyar színházi életéről általában: *Magyar Színháztörténet*, I: 1790–1873, szerk. Kerényi Ferenc (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1990); II: 1873–1920, szerk. Gajdó Tamás (Budapest: Magyar Könyvklub/OSZMI, 2001).

¹⁴ Az első ilyen előadásra 1863. júl. 20-án került sor a Pestvárosi Színházban; másnap a budai Nyári Színparkban is adták a darabot. *Színházi Látszó* 104 (1863. júl. 20.), [1]; 105 (1863. júl. 21.), [1]. A törpék vendéglőjátéka keretében került sor a *Die zwei Blinden* [*Les Deux Aveugles*] című Offenbach-egyfelvonásos pesti premierjére is. *Pester Lloyd* 10/180 (8. August 1863), [3].

A két főváros színi életének bizonyos korlátokat szabott, hogy az uralkodó Bécsben székel, s így nem volt a Hofburgtheaterhez fogható udvari színház, illetve 1884-ig a Hofopertheaterrel összemérhető királyi operaház. Igaz, mint Pukánszky Kádár Jolán figyelmeztet, az 1840 óta állami kezelésbe vont pesti Nemzeti Színház adminisztratíván 1852-ben voltaképpen udvari színházzá vált, s 1863-tól fejedelmi segélyt is kapott.¹⁵ Ám nem csak nyelvét, hanem repertoárját tekintve is lényegesen különbözött a bécsi udvari intézményektől. Mivel 1861-ig a Carl-Theaterhez vagy a Theater an der Wienhez hasonló, népszerű repertoárt művelő magyar színház nem létezett Pesten ill. Budán, a Nemzeti a két város egyetlen magyar nyelvű teátrumaként kezdettől fogva népszínházi funkciót is betöltött, vagyis a prózadráma és az opera mellett a szórakoztató zenés színpadi műfajoknak is otthont adott. Így eshetett meg, hogy az első operettek, melyeket Párizsban egy erre a műfajra szakosodott, profitorientált magánszínházban mutattak be,¹⁶ Pesten többek között a mindenféle zsánert művelő, államilag szubvencionált Nemzeti Színházban is játszották.

A 19. századi magyar zenetörténet első összefoglalója, idősebb Ábrányi Kornél negyven év távlatából úgy emlékezett, hogy a Nemzeti előadásai lettek volna az első magyarországi Offenbach-bemutatók,¹⁷ a források azonban nem erről árulkodnak. Az idevágó irodalom szerint országos viszonylatban a kolozsvári Nemzeti Színházat illetné az elsőség.¹⁸ Havi Mihály társulata valóban már 1859. december 27-én előadta a *Le Mariage aux lanternes* magyar nyelvű változatát, *Eljegyzés lámpafénynél* címmel,¹⁹ Havi és Paulay Ede fordításában; sőt a *Kolozsvári Színházi Közlöny* tudósítása szerint az ottani bemutató előtt nem sokkal már Brassóban is többször adta a darabot.²⁰ Ezt a szöveggönyv 1860-as kolozsvári színházi zsebkönyvbéli közlése is megerősíti, amely a brassói bemutató dátumát is közli.²¹

Offenbach és az operett magyarországi megjelenése azonban az általam ismert adatok szerint nem magyar, hanem Pesten és Budán vendégszereplő osztrák/német előadóknak köszönhető. A bécsi Carl-Theater társulata a császárvárosba települt, hamburgi színész-rendező, Karl Treumann vezetésével Gundy meghívására 1859 nyarán a pesti német Városi Színházban ill. a budai Nyári Színkörben vendégeskedett, s egyebek mellett három Offenbach-egyfelvonásost mutatott be: a *Le Mariage aux lanternes* *Hochzeit bei Laternenschein* címmel,²² a *Das Mädchen von Elisonzová* átvedlett *Pépítőt*²³ és a *Le*

¹⁵ Pukánszky Kádár Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1940), 177–178.

¹⁶ Jean-Claude Yon, „La création du Théâtre des Bouffes-Parisiens (1855–1862), ou la difficile naissance de l’opérette”, *Revue d’Histoire moderne et contemporaine* 39 (octobre–décembre 1992), 575–600.

¹⁷ „Az operette ízlési metely nálunk (elégé fájdalmas!) magából a nemzeti színházból kezdett kiáradni még a 60-as évtizedben Radnótfáy intendáns igazgatása alatt, hol az operette s e faj első s legnagyobb mestere Offenbach Jakab bocsátotta őket szárnyra Párisból.” Id. Ábrányi Kornél, *A magyar zene a 19-ik században* (Budapest: Rózsavölgyi és társa, 1900), 555. Vö. August Wilhelm Ambros, „Die musikalische Wasserpest”, in *Bunte Blätter. Skizzen und Studien für Freunde der Musik und der bildenden Kunst. Neue Folge* (Leipzig: 1874), 144–179.

¹⁸ Csáky, *Az operett ideológiája*, 38.; *Magyar színháztörténet*, II, 125.

¹⁹ *Kolozsvári Színházi Közlöny* 1/43 (1859. dec. 27.), 172.; 1/49 (1860. jan. 4.), 195.

²⁰ „Offenbach új írmódban szerzett operái a mívelt világot már bejárták. Könnyű, hízelékeny, úgyszólván kacérkodó zenéjében elragadó szépség és kedély rejlik. Ezek egyike, és valóban legszebbike az *Eljegyzés lámpafénynél*, Havi és Paulay fordítása szerint a helyi igazgatóság birtokában van, s Brassóban egy hét alatt a legnagyobb tetszéssel ismételve adatott. Ezen operettek mind megannyi vígjátékok is egyszersmind próza és zenével. Rövid időn Sch[affütel] Minka javára ugyanezen operette, *Az eljegyzés lámpafénynél* s hozzá *A számártej*, francziából magyarosított vígjáték, adatik e színpadon először.” *Kolozsvári Színházi Közlöny* 1/18 (1859. nov. 24.), 71.; 1/2 (1859. nov. 6.), 7.

²¹ „Ily kiosztással adatott először Brassóban 1859 october 17-én Sch[affütel] Minka javára.” [a szöveggönyv nyomtatott közlésében, a kolozsvári előadások szereposztását követően]. *Nemzeti színházi emlékkönyv* (Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1860), 9.

²² „Tagesneuigkeiten. [...] Deutsches Theater. Offenbach’s reizende Operette *Die Hochzeit beim Laternenschein* hat bei zweimaliger Aufführung das Publikum in der frohesten Stimmung erhalten. Die schönen,

Violoneux bécsi változatát, amely a *Die Zaubergeige* címet kapta.²⁴ A művek népszerűségét mutatja, hogy Treumannék távozását követően is a pesti és budai német színházak műsorán maradtak,²⁵ s az osztrák társulat, amely Offenbach bécsi kultuszában is úttörő szerepet játszott,²⁶ a következő nyáron két újabb egyfelvonásossal vendégszerepelt a magyar fővárosban. Az *Un Mari à la porte* német verzióját játszották *Der Ehemann vor der Thüre* címmel,²⁷ valamint a *Le 66* Stuttgart vidékéről Savoyába áthelyezett változatát, a *Die Savoyarden*.²⁸ Ugyancsak Treumann nevéhez fűződik az *Orpheus in der Unterwelt* német nyelvű bemutatója, 1861. december 28-án, a budai Várszínházban.²⁹ A művet előző év márciusában mutatta be a Carl-Theater; német szövegkönyvét a népszerű komikus színész és

sich leicht einprägenden Melodien, die an pikanten Ausdrucksformen reiche und bei leichter Haltung der charakteristischen Färbung nicht entbehrende Musik, die mit ihren zierlichen Arabesken ein allerliebstes Sujet umrahmt, stellen der von Karl Treumann für unsere Bühne eingerichteten Piece noch für mehrere Abende eine freundliche Aufnahme in Aussicht. Die Operette ist entsprechend in Szene gesetzt, und hatten neben dem wiederholt ausgezeichneten Gaste sich auch die mitwirkenden Damen Solling, Winter und Swoboda freundliche Berücksichtigung zu erfreuen. Das Trinkquartett wurde auf Verlangen wiederholt.” *Pester Lloyd* 6/125 (27. Mai 1859), [3].

²³ „Tagesneuigkeiten. Pest. 31. Mai. [...] Deutsches Theater. *Das Mädchen von Elisonzo* war die zweite Operette, welche gestern im Verlaufe des Treumann’schen Gastspiels zur Aufführung kam. Der Succéß war wo möglich noch günstiger, als es der, der *Hochzeit bei Laternenschein* zu Theil gewordene gewesen war; die Rolle Treumann’s ist nämlich mit mehr komischen Nuancen ausgestattet, und bietet der Charge ein weiteres Feld, auch war der Gast diesmal mehr bei Stimme, so wie frischer und angeregter als an den früheren Abenden. Seine Mitwirkung in dem überaus wirksamen Tischterzett elektrisirte das volle Haus, welches die charakteristische Gesangspiece zur Wiederholung verlangte.” *Pester Lloyd* 6/130 (1. Juni 1859), [3].

²⁴ „Lokal-Anzeiger. [...] Ofner Sommertheater. Herr Karl Treumann, als Gast. Zum ersten Male: *Die Zaubergeige*, musikalische Legende in einem Aufzuge von Karl Treumann, Musik von Jakob Offenbach. [...] Anfang um 5 Uhr.” *Pester Lloyd* 6/137 (8. Juni 1859), [3].

²⁵ *Pester Lloyd* 6/207 (30. August 1859), [3]; 6/211 (3. September 1859), [3]; 7/62 (15. März 1860), [3]; 7/67 (21. März 1860), [3]; 7/68 (22. März 1860), [3]; 7/70 (24. März 1860), [3].

²⁶ Walter Obermaier, „Offenbach in Wien”, in *Offenbach und die Schauplätze*, 15.

²⁷ „Tagesneuigkeiten. Pest, 18. Juni. [...] Deutsches Theater. Die Operette *Der Ehemann vor der Thüre* welche Herr Karl Treumann in der Fortsetzung seines Gastspieles brachte, zeichnet sich durch den leichten und gefälligen Melodienfluß, durch die graziös-pikanten Nuancen der Instrumentirung aus, welche den musikalischen Bagatellen Offenbach’s ihre Anziehungskraft verleihen. Die Operette wurde Sonnabend vom Herrn Treumann, Frau v. Majeranovska und Fräulein Swoboda ganz allerliebste gegeben, und dürften auch die weiteren Wiederholungen mit ziemlichem Interesse angehört werden. Auch Herr Jäger, der den vor der Thüre stehenden Ehemann sang griff ganz zufriedenstellend in das Ensemble ein. Was die Ausstattung anbelangt, so ist dieselbe viel reicher, als es die Verhältnisse erfordern, in welcher sich die Handlung der Operette bewegt. Das Ameublement in der Wohnung eines Sollicitators pflegt sonst einfacher zu sein. Wie wir hören, werden im Laufe des Treumann’schen Gastspiels, noch einige der hier nicht gehörten Operetten Offenbach’s zur Ausführung gelangen.” *Pester Lloyd* 7/140 (19. Juni 1860), [3].

²⁸ „Tagesneuigkeiten. Pest, 2. Juli. [...] Deutsches Theater. Das Treumann’sche Gastspiel, das sich auch dieses Mal des gewohnten Erfolges rühmen kann, brachte Sonnabend eine neue Operette von Offenbach, *Die Savoyarden*. Obgleich es auch dieser musikalischen Bagatelle nicht an einigen lieblichen Melodien und pikanten Pointen fehlt, so war der Erfolg doch nicht so durchgreifender Art, wie bei den früher hier gehörten Arbeiten des eben so gewandten als glücklichen Komponisten. Das sentimentale macht sich in den Savoyarden zu sehr auf Kosten des heiteren Elementes breit, und wir vermissen den frischen Wurf, welcher auf so vielen Bühnen das Glück der Offenbach’schen Operetten gemacht hat. In der Aufführung wirkten neben Herrn Treumann Frau Winter und Frl. Swoboda verdienstlich. Nicht verschweigen wollen wir es, daß die »Annexion« auch in unserer Operette einige Streichungen gebieterisch erheischte. Es mußte nämlich, da die Einverleibung Savoyens ein »fait accompli«, die Stelle: »Hier sind wir an der Grenze und kommen nun nach Frankreich«, weggelassen werden, um sich keines Attentates auf den neuen Besitzstand Frankreichs schuldig zu machen.” *Pester Lloyd* 7/151 (3. Juli 1860), [3].

²⁹ „Lokal-Anzeiger. [...] Ofner Stadttheater. *Orpheus in der Unterwelt*, burleske Oper in zwei Aufzügen und vier Bildern von Hektor Cremieux. Musik von Offenbach. – Anfang um 7 Uhr.” *Pester Lloyd* 8/302 (28. Dezember 1861), [5].

színpadi író, Johann Nestroy írta, aki egyben Jupiter alakítója is volt a bécsi premieren. A német színházak később is folyamatosan adták Offenbach operettjeit.³⁰

A modern párizsi zenés szórakoztató műfaj, az operett tehát Treumann és társulata révén osztrák közvetítéssel érkezett a magyar fővárosba. Vagyis Ábrányi emlékezésének csupán annyi valóságalapja van, hogy – egyéb magyar színház híján – a fővárosbeli első magyar nyelvű Offenbach-előadásokra valóban a Nemzetiben került sor. Elsőként itt is a *Le Mariage aux lanternes* egy magyar nyelvű változatát tűzték műsorra, *Eljegyzés lámpafénynél* címmel, de Feleki Miklós fordításában. 1864-ig összesen hét egyfelvonásost vittek színre; a *Denis úr és neje* kivételével csupa olyan művet, melyet korábban már németül is játszottak Pesten (1. táblázat).

1. táblázat: Offenbach magyarul a pesti Nemzeti Színházban, 1860–1864

Bemutató dátuma	Darab	Előadás összesen
1860. nov. 21.	<i>Eljegyzés lámpafénynél</i> [<i>Le Mariage aux lanternes</i>], ford. Feleki Miklós	1862. szept. 11-ig 17 előadás
1861. febr. 12.	<i>Férj az ajtó előtt</i> [<i>Un Mari à la porte</i>], ford. Szerdahelyi Kálmán	1863. márc. 12-ig 22 előadás
1861. márc. 14.	<i>A varázshegedű</i> [<i>Le Violoneux</i>], ford. Szerdahelyi Kálmán	1863. febr. 10-ig 7 előadás
1861. szept. 30.	<i>Az elisondói leány</i> [<i>Pépito</i>], ford. Csepregi Lajos	1863. szept. 15-ig 20 előadás
1862. jan. 25.	<i>Fortunio dala</i> [<i>La Chanson de Fortunio</i>], ford. Csepregi Lajos	1864. aug. 3-ig 25 előadás
1862. aug. 7.	<i>Denis úr és neje</i> [<i>M. et Mme Denis</i>], ford. Szerdahelyi Kálmán	1862. szept. 23-ig 6 előadás
1863. okt. 12.	<i>Az átváltozott macska</i> [<i>La Chatte métamorphosée en femme</i>], ford. Latabár Endre [a kolozsvári Szabó Pepi (Josefa) vendégjátéka]	1863. okt. 15-ig 2 előadás

A magyar társulatnak egy tekintetben viszont sikerült leköröznie német riválisait: 1861 júliusában, a Nemzeti látta vendégül Offenbachot és társulatát, akik egy hónapig tartó bécsi vendégjátékot követően érkeztek Pestre.³¹ A Bouffes-Parisiens együttese hat francia nyelvű előadáson, emelt helyárrakkal Offenbach nyolc darabját játszotta; ezenkívül az előadásokat

³⁰ További premierdátumok: *Meister Fortunio und sein Liebeslied* [*La Chanson de Fortunio*]: 1861. júl. 5. (Pester Stadttheater [a továbbiakban: PST]); *Tschin-Tschin* [*Ba-ta-clan*]: 1862. márc. 1. (PST); *Herr und Madame Denis* [*Monsieur et Madame Denis*]: 1863. febr. 5. (Ofner Stadttheater [a továbbiakban: OST]); *Die beiden Blinden* [*Les Deux Aveugles*]: 1863. aug. 8. (PST); *Daphnis und Chloe* [*Daphnis et Chloé*]: 1863. jan. 8. (OST); *Eine Kunstreiterin* [*Une Demoiselle en loterie*]: 1865. jan. 24. (PST); *Salon Pitzelberger* [*M. Choufleuri restera chez lui le...*]: 1865. febr. 5. (OST); *Die schönen Weiber von Georgien* [*Les Géorgiennes*]: 1865. febr. 25. (PST); *Zuckerl Vater und Sohn oder Venedig in Wien* [*Les Voyages de MM. Dunanan père et fils*]: 1865. jún. 3. (PST); *Die Seufzerbrücke* [*Le Pont des Soupirs*]: 1865. jún. 18. (PST); *Die Hanni weint, der Hansi lacht* [*Jeanne qui pleure et Jean qui rit*]: 1865. szept. 23. (PST); *Die schöne Helena* [*La Belle Hélène*]: 1866. febr. 28. (PST); *Liesle und Friesle oder Die französischen Schwaben* [*Lischen et Fritzchen*]: 1866. jún. 21. (Ofner Sommertheater); *Der Brasilianer* [*Le Brésilien*, vaudeville Offenbach kísérőzenéjével]: 1866. jún. 23. (Ofner Sommertheater); *Pariser Leben* [*La Vie parisienne*]: 1867. máj. 25. (PST); *Blaubart* [*Barbe-bleue*]: 1868 (PST); *Die Grossherzogin von Gerolstein* [*La Grande-Duchesse de Gérolstein*]: 1868. febr. 7 (PST); *Le Château à Toto* [*Toto*]: 1869. dec. 15. (PST).

³¹ Ld. Obermaier, „Offenbach in Wien”, 19; Rainer Franke, „Chronologie der Aufführungen der Bühnenwerke Offenbachs in Wien 1858–1900. Programme, Statistiken, Rezensionen”, *Offenbach und die Schauplätze*, 119–120.

dirigáló Varney, valamint Gastinel egy-egy operettje is színre került.³² Bár a Bouffes egy évvel későbbi, második bécsi szereplését már nem követte hasonló pesti látogatás, a főváros közönsége legalábbis néhány este erejéig autentikus előadásban láthatta-hallhatta az új műfaj első képviselőit.

Néhány hónappal a Bouffes vendégjátékát követően fontos változás következett be a magyar főváros színi életében: 1861 szeptemberében egy vidéki társulat vezetője, Molnár György új magyar nyelvű színházat nyitott Budán, közadakozás nyomán, Népszínház néven.³³ Megnyitása nem csupán az operett magyarországi fogadtatására, hanem a pesti és budai színházi intézményrendszerre is hatással volt. A Népszínház ugyan 1864-ben ideiglenesen, majd 1870-ben véglegesen csődbe ment, mégis fontos tendenciát képviselt. Megnyitása az első lépést jelentette a szórakoztató zenés színpadi műfajok Nemzeti Színházból történő kiválása felé. A Népszínház számára komoly hátrányt jelentett, hogy a Nemzetitől eltérően nem kapott állami szubvenciót; működése ilyesformán a közönség kegyétől és a napi bevételtől függött. Figyelemre méltó ennek fényében, hogy a népszínházi funkciót Molnár kezdetől fogva egy ideologikus, nemzeti funkcióval kapcsolta össze: az új intézmény feladata (a másik magyar színházéhoz hasonlóan) a nemzetépítés, a magyar nyelv terjesztése és a nemzetiségek megmagyarosítása lett volna, mint azt a színház homlokzatán olvasható felirat – „Hazafiság a nemzetiségnek” – hirdette. Láthatólag komolyan vették ezt a programot; erre utal, hogy a színház zsebkönyveiben Lustig Károlyként szereplő karmester³⁴ *A gerolsteini nagyhercegnő* nyomtatott szöveggényvében Vig Károlyt magyarosodott.³⁵ Mint Heltai Gyöngyi rámutatott, szórakoztató zenés színháznak és nemzetépítési projektnek ez a fajta összekapcsolása még a 20. században is tovább élt és meghatározó maradt a magyarországi közgondolkodásban.³⁶

2. táblázat: Offenbach-operettek a budai Népszínházban (1861–1864; 1867–1870)

Bemutató dátuma	Darab
1861. ápr. 2.	<i>Eljegyzés lámpafénynél</i> [<i>Le Mariage aux lanternes</i>]
1861. szept. 24.	<i>Férj az ajtó előtt</i> [<i>Un Mari à la porte</i>]
1862. jún. 11.	<i>Daphnis és Chloé</i> [<i>Daphnis et Chloé</i>], ford. Rudass N. János
1863. jan. 17.	<i>Dunanan apó és fia utazása</i> [<i>Le Voyage de MM. Dunanan père et fils</i>], ford. Tarnay Pál
1863. febr. 28.	<i>A dajka</i> [<i>La Bonne d'enfant</i>], ford. Tarnay Pál
1863. ápr. 18.	<i>Choufleuri úr otthon lesz</i> [<i>M. Choufleuri restera chez lui le...</i>], ford. Tarnay Pál
1863. okt. 3.	<i>A kofák</i> [<i>Mesdames de la Halle</i>]

³² A vendégjáték műsora: 1861. júl. 12. Offenbach, *La Chatte métamorphosée en femme* / *Mesdames de la Halle*; júl. 13. Offenbach, *La Chanson de Fortunio* / *Une Demoiselle en loterie*; júl. 14. Varney, *La Polka des sabots* / Offenbach, *Un Mari à la porte*; júl. 16. Offenbach, *Orphée aux enfers*; júl. 17. Offenbach, *La Chanson de Fortunio* / Gastinel, *Titus et Bérénice*; júl. 18. Offenbach, *Le Pont des soupirs*.

³³ Molnár személyéről ld. Mályuszné Császár Edit, *Molnár György, a rendező* (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1964) = *Színháztörténeti könyvtár*, 16. Az intézmény működéséről: Pukánszky Kádár Jolán, *A Budai Népszínház története* (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979).

³⁴ *Budai Népszínház első évi emlénye 1861-ik évről* (Pest: Emich Gusztáv, 1861); *Budai Népszínház másodévi emlénye 1862-ik évről* (Pest: Herz János, 1862); *Budai Népszínház harmadévi* [sic] *emlénye 1863-ik évről* (Pest: Poldini Ede, 1864); *Népszínházi zseb-könyv 1868-ik évre* (Buda: Bagó Márton, 1868); *Népszínházi zseb-könyv 1869-ik évre* (Buda: Bagó Márton, 1869).

³⁵ *A gerolsteini nagyhercegnő. Látványos dalmű 3 felvonásban, 4 képben*, ford. Babos Károly és Erődy Béla (Buda: Bagó Márton, 1867).

³⁶ Heltai Gyöngyi, „Népszínház a nemzetépítésben. A szakmai diskurzus kialakulása (1861–1881)”, *Korall* 37/10 (2009. november), 58.

1863. nov. 7.	66. szám [<i>Le 66</i>], ford. Tarnay Pál
1863. okt. 24.	<i>A fecsegők</i> [<i>Les Bavards</i>], ford. Tarnay Pál
1864. márc. 5.	<i>Vasgyűrű, a legeslegutolsó lovag</i> [<i>Croquefer ou Le Dernier des paladins</i>], ford. Tarnay Pál
1864. máj. 11.	<i>Genovéva</i> [<i>Geneviève de Brabant</i>], ford. Latabár Endre
1864. aug. 13.	<i>A georgiai nők</i> [<i>Les Géorgiennes</i>], ford. Tarnay Pál

Az új színház műsorpolitikáját az ideologikus célkitűzés mellett a gazdasági kényszer formálta:³⁷ az állandó költségvetési nehézségeken népszerű és látványos darabok előadásával igyekezett úrrá lenni. A Népszínházban Offenbach tizennégy operettjét mutatták be (2. táblázat), jórészt olyan műveket, melyek a Nemzetiben nem kerültek színre. Kiváltképpen sikeresnek bizonyult a *Dunanan apó és fia utazása* című, egész estét betöltő mű, mely a korban példa nélküli módon több mint 100 előadást ért meg.³⁸ Népszerűségében a sajtóbeszámolók tanúsága szerint lényeges szerepet játszott a darabot lezáró, botrányos attrakció: a kánkán-tánc. Mint a színház történetét feldolgozó Pukánszkyne beszámolt róla, betiltása érdekében a katolikus klérus – Scitovszky hercegprímással az élen – beadvánnyal fordult Josef Worafka rendőrfőnökhöz, amely azonban következmények nélkül maradt.³⁹ Valószínű, hogy az erkölcstelenség vádjához egyes Offenbach-operettlibrettók laszcivitása is hozzájárulhatott. Olyan részletekre gondolok, mint a *Genovéva* Tyúk-kupléja. A dalt előadó Sifroid – a korabeli magyar fordításban Sigfrid – brabanti örgróf gyermektelen, ezért tudósai a trónutódlást biztosítandó, az első felvonás kezdetén vágyfokozó elixírt itatnak vele. Az ital hatása alatt Sifroid a következőket énekli:

SIGFRID: Egy tyúk ott a ház felett
Csipkedve a kenyeret,
Kodácsolva hívta át
Magához a kakasát.
Május hónapban vala,
A nap csak úgy lángola;
Víg kedélyre lobbantott
Mindennemű állatot – kukurikú!
Mily csinos dalocska ez – kukurikú!
Úgy szól a szívhez – kukurikú!

KAR: Kukurikú!

SIGFRID: Új életre keltem én, vagy
A tavasz az oka,
Hogy vidor kedélyem oly nagy,
Mint húszéves koromba, kukurikú!
Én örömmel cserélnék, kukurikú!
S a tyúk kakasa lennék – kukurikú!

SIGFRID: Az árva kis tyúkocska,
Kergetve egy nap óta,
Szerelmétől mit kapott,
Szájában ropogtatott.
A csintalan kakas fenn

³⁷ A második magyar színház repertoárjáról ld. Mályuszné Császár Edit, *A Budai Népszínház műsora. Adattár* (Budapest: Színházstudományi és Filmtudományi Intézet, 1957) = *Színház történeti füzetek* 10.

³⁸ A darab egyik fennmaradt, [1868.] jún. 8-i plakátja (H-Bn) a 136. előadást hirdeti.

³⁹ Pukánszkyne, *A budai Népszínház története*, 76.

Ülve a kertsövényen,
Látván baját, egyszerre
Ketrecébe ment föl – kukurikú!
Mily csinos dalocska ez – kukurikú!
Úgy szól a szívhez – kukurikú!
Új életre keltem én, vagy
A tavasz az oka... [stb.]
(ford. Latabár Endre)⁴⁰

Az operettek mellett Offenbach zenéjével játszotta még a Népszínház *A braziliai* című vaudeville-t és egy igazi kasszasikert: Laloue és Anicet-Bourgeois 1839-es féerie-jét, *Az ördög piluláit* is. A darab látványos színpadi átváltozásokkal és pazar kiállítással szórakoztatta a közönséget, nem utolsósorban Molnár párizsi útja során szerzett tapasztalatainak és Alexandre Bauquer francia színpadgépésznek köszönhetően, aki a *Genovéa* 1864-es nyomtatott szöveggönyvében „Bauquer Sándor”-ra magyarosodott.⁴¹ Minden bizonnyal a Népszínház gyakori és látványos operett-előadásainak is része lehetett benne, hogy a Nemzeti 1863 decemberét követően már nem vitt színre új operettet, 1864-ben, a *Fortunio dala* két utolsó előadását követően pedig felhagyott az új szórakoztató műfaj művelésével.

A Népszínház megszűnésének éve, 1870 más tekintetben is határkönek bizonyult a fővárosbeli színjátszás történetében. Ekkorra keltezhető a budai német színészet vége: a városi tanács rendelettel tiltotta meg a német nyelvű előadásokat. Ugyanebben az évben a pesti német Városi Színházat is bezárták és lebontották; igaz, itt egy évvel korábban Georg von Gundy új teátrumot nyitott a Gyapjú utcában, ám ez az 1889-ig működött intézmény volt az egyik utolsó német színház az immár egyesített magyar fővárosban. A Gyapjú utcai igazgatók között olyan bécsi színházi emberek nevével találkozunk, mint Friedrich Strampfer és Albin Swoboda. Mindketten tevékeny szerepet játszottak Offenbach bécsi kultuszában, ahogyan a pesti teátrumban több alkalommal vendégszereplő, népszerű osztrák operettprimadonna, Marie Geister is. Nem meglepő tehát, hogy Offenbach számos darabja szerepelt a színház műsorán, többek között a *Die Reise an den Mond* és a *König Carotte* – annak a féerie-típusnak a képviselői, amely 1876-ban színházi vállalkozóként csődbe vitte a zeneszerzőt.⁴² A költséges látványosságok pesti díszletei Lehmann Mór, alias Moritz Lehmann keze munkáját dicsérték, aki korábban többek között a bécsi Burgtheaternek is dolgozott. 1872 áprilisában egyébként Offenbach maga is felbukkant a Wollgasséban: *Schneeball* című operettjének pesti bemutatóját vezényelte;⁴³ azt a darabját, melynek címszereplője egy jegesmedve.

⁴⁰ Jaime és Tréfeu, *Genovéa. Látványos, bohózatos dalmű*, ford. Latabár Endre (Buda: Bagó Márton, 1864).

⁴¹ Uott.

⁴² *Blaubart* [*Barbe-bleue*]: 1870. ápr. 21., 1872, 1873, 1874. ápr., 1875. jan., 1879; *Der Regimentszauberer* [*Le Fifre enchanté ou le soldat magicien*]: 1870. jan. 15.; *Der schwarze Korsar* [*Le Corsaire noir*]: 1875. okt. 13.; *Die Banditen* [*Les Brigands*]: 1870. júl. 5.; *Die Großherzogin von Gerolstein* [*La Grande-duchesse de Gérolstein*]: 1870. febr. 13., 1874. ápr., 1876.; *Die Prinzessin von Trapezunt* [*La Princesse de Trébizonde*]: 1871. jún. 3., 1874.; *Die Räuber* [*Les Brigands*]: 1879; *Die Reise an den Mond* [*Le Voyage dans la Lune*]: 1879. okt. 18.; *Die Schäfer* [*Les Bergers*]: 1870, 1875. máj. 15.; *Die schöne Helena* [*La belle Hélène*]: 1872, 1873, 1875, 1876, 1878, 1879; *Fortunio* [*La Chanson de Fortunio*]: 1871. okt. 18.; *Kakadu* [*Vert-vert*]: 1871. nov. 6.; *König Carotte* [*Le Roi Carotte*]: 1877. okt. 23.; *Madame l'Archiduc*: 1875. máj. 1., 1876; *Pariser Leben* [*La vie Parisienne*]: 1872, 1879; *Périchole* [*La Périchole*]: 1874. dec. 21.; *Salon Pitzelberger* [*Monsieur Choufleuri restera chez lui le...*]: 1879; *Schneeball* [*Boule-de-neige*]: 1872. ápr. 16. (Offenbach vezényletével); *Schönröschen* [*La Jolie parfumeuse*]: 1878. nov. 26.; *Tromb-Al-Ka-Zar oder Die dramatischen Verbrecher* [*Tromb-Al-Ca-Zar ou Les Criminels dramatiques*]: [1869–1873 között]; *Urlaub nach dem Zapfenstreich* [*La Permission de dix heures*]: 1871. okt. 25.

⁴³ *Abendblatt des Pester Lloyd* 19/86 (15. April 1872), [3]. [a másnapi előadás hirdetése]; *Pester Lloyd* 19/89 (16. April 1872), [3]. és [5]. [beszámoló az előző napi főpróbáról és az aznapi előadás hirdetése]; *Pester Lloyd* 19/90 (17. April 1872), [3]. [beszámoló az előző esti bemutató előadásáról].

Ami a Gyapjú utcai színház magyar nyelvű riválisait illeti, Molnár vállalkozását Miklóssy Gyula próbálta folytatni, aki 1872-ben Pesten az Erzsébetvárosban, az István téren nyitott új magyar nyelvű színházat. Az intézmény azonban többszöri igazgatóváltást és egy tűzvészt követően 1874-ben megszűnt. Műsorát Alpár Ágnes dolgozta fel;⁴⁴ az ő munkájából tudom, hogy a 3. táblázatban szereplő Offenbach-darabokat játszották az István-téren, illetve a hozzátartozó, rövid életű Miklóssy-színkörben.

3. táblázat: Offenbach-operettek az István-téri Színházban / a Miklóssy Színkörben

Bemutató dátuma	Darab
1872. nov. 5.	<i>Szép Heléna</i> [<i>La Belle Hélène</i>]
1872. nov. 12.	<i>A kékszakállú herceg</i> [<i>Barbe-bleue</i>]
1872. nov. 14.	<i>A trapezunti hercegnő</i> [<i>La Princesse de Trébizonde</i>]
1872. nov. 23.	<i>Párizsi élet</i> [<i>La Vie parisienne</i>]
1873. jan. 4.	<i>A gerolsteini nagyhercegnő</i> [<i>La Grande-Duchesse de Gérolstein</i>]
1873. jan. 12.	<i>Dunanan apó és fia utazása</i> [<i>Les Voyages de MM. Dunanan père et fils</i>]
1873. febr. 6.	<i>Orpheus az alvilágon</i> [<i>Orphée aux enfers</i>]
1873. márc. 1.	<i>A rablók</i> [<i>Les Brigands</i>]
1873. márc.	<i>Tulipátán szigete</i> [<i>L'Île de Tulipatan</i>]
1873. máj. 19.	<i>Adél, vagy: Színpad a színpadon</i> [<i>La Diva</i>]
1873. szept. 9.	<i>Az ördög pilulái</i> [<i>Les Pilules du diable</i> ; tüneményes bohózat Offenbach és mások kísérezetével]
1873. nov. 5.	<i>Férj az ajtó előtt</i> [<i>Un mari à la porte</i>], <i>Eljegyzés lámpafénynél</i> [<i>Le Mariage aux lanternes</i>]

A legfontosabb magyar nyelvű operett-játszóhely a Népszínház megszűnését követően a budai Nyári Színkör lett, amely a német előadások betiltását követően magyar nyelvű színházzá vált, s mint ilyen egészen 1936-ig működött.⁴⁵ Az Offenbach-előadások sorát 1870-ben Latabár Endre társulatának vendégjátéka nyitotta meg. A Latabár-dinasztia első színésztársa vidéki, mindenekelőtt kassai színgazgatóként számos operettszövegkönyvet fordított magyarra és egy sor Offenbach-darabot mutatott be.⁴⁶ Közülük a *Szép Heléna* 1866 márciusi és a *Kékszakállú herceg* 1867 decemberi kassai előadása valószínűleg országos magyar nyelvű premier volt. A főváros német színházaiban ugyan mindkét darabot korábban adták, a magyar nyelvű előadások dátumai azonban arra utalnak, hogy a pesti és budai magyar színházak országos viszonylatban ekkor még nem feltétlenül játszottak olyan vezető szerepet, mint később.

⁴⁴ Alpár Ágnes, *Az István Téri Színház* (Budapest: MSZI, 1986) = *Színháztörténeti füzetek* 76.

⁴⁵ A Színkör történetét és műsorát Koch Lajos dolgozta fel: *A Budai Nyári Színkör (Adattár)* (Budapest: Színháztudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1966) = *Színháztörténeti füzetek* 46.

⁴⁶ 1862. febr. 2. *Fortunio dala* [*La Chanson de Fortunio*]; 1862. márc. 16. *Orpheus a pokolban* [*Orphée aux enfers*]; 1862. nov. 2. *Az átváltozott macska* [*La Chatte métamorphosée en femme*]; 1862. dec. 17. *Savoyardok* [*Le 66/Die Savoyarden*]; 1861. dec. 26. *A Sőhajók hídjá* [*Le Pont des soupirs*]; 1866. márc. 7. *Szép Heléna* [*La Belle Hélène*]; 1866. ápr. 2. *Genovéva* [*Geneviève de Brabant*]; 1866. okt. 15. után *Műlovarnő* [*Une Demoiselle en loterie*]; 1867. dec. 26. *A kékszakállú herceg* [*Barbe-Bleue*]; 1868. nov. 1. *Párizsi élet* [*La Vie parisienne*]; 1870. márc. 26. *Tschin-Tschin* [*Ba-ta-clan/Tschin-Tschin*]; 1870. nov. 22. *Perichole, az utcai énekesnő* [*La Périchole*]; 1871. okt. 28. *Rablók* [*Les Brigands*].

A Gyapjú utcai színház leégésének évében, 1889-ben szűnt meg német színház lenni Pesten a Városligeti Nyári Színkör is.⁴⁷ Az 1876 májusában megnyílt, pesti német nyelvű Aréna igazgatója, Rosenfeld Zsigmond ugyanis 1889-ben „áthatva a gyönyörű Budapesttől, annak nagy kultúrközönségétől”⁴⁸ úgy döntött, hogy színházával együtt megmagyarosodik, s nevét Rosenfeldről az ősmagyar csengésű „Feld”-re változtatja. A kortársak által csak „Feld tata”-ként emlegetett direktor hazafias felbuzdulása nem volt maradéktalanul eredményes. Harmincöt esztendőes fejjel ugyan megtanult magyarul, de élete végéig olyan akcentussal beszélt, hogy csak komikus szerepekben léphetett fel. 1889-től kezdve mindenestre nála is csak magyarul játszottak, egyebek mellett Offenbach-operetteket is.⁴⁹ Színháza egyébként korábban is izgalmas darabokat adhatott: memoárjainak tanúsága szerint 1882-ben sikert aratott a Városligetben a *Sodoma és Gomora* címet viselő darab.⁵⁰

Ekkoriban egyébként a népszínmű és az operett már tartósan önálló otthonnal rendelkezett Budapesten, köszönhetően az 1875-ben megnyílt Népszínháznak. A második ilyen nevet viselő intézmény budai elődjéhez hasonlóan a magyar nyelv művelését és terjesztését tekintette egyik fő célkitűzésének;⁵¹ vagyis, mint Heltai Gyöngyi rámutatott, Molnár vállalkozásához hasonlóan ez is „a szórakoztató zenés színházi funkció patrióta elemekkel való ötvöztetésére törekedett”.⁵² Rákosi Jenő igazgatósága alatt (1875–1881) a Népszínház rendszeresen mutatott be Offenbach-darabokat (4. táblázat); a bemutatók és felújítások sora 1889-ig, vagyis a zeneszerző halála után még csaknem egy évtizeden át, Evva Lajos direktor alatt (1881–1897) is évről-évre folytatódott, ettől kezdve viszont megtorpant. Porzsolt Kálmán vezetése idején (1897–1903) új Offenbach-bemutató már nem volt, csupán két darabot elevenítettek fel. Nagyon jellemző, hogy melyek voltak azok a művek, melyeket még a század utolsó évtizedében is felújítottak: a szatirikus bohózatok közül a *Párizsi élet* mellett a két mítosztravesztia: az *Orpheus* és a *Szép Heléna*; valamint az operai torzó: a *Hoffmann meséi*.⁵³

A *Hoffmann* budapesti bemutatójának körülményei jól mutatják, hogy Offenbach nevét mennyire a szórakoztató zenés színpadi műfajjal azonosították a késő 19. századi Magyarországon. A művet egy évvel a párizsi Opéra-Comique-beli premiert követően, 1882. április 14-én *regényes operettként* mutatta be a Népszínház;⁵⁴ az 1880-as és '90-es évek folyamán a Budai Színkörben is rendre operettként adták.⁵⁵ Ez a műfaji megjelölés mai szemmel nézve furcsának tűnhet; lényegében azonban csak azt a tendenciát folytatta, ami

⁴⁷ Az intézményről ld. Alpár Ágnes, *A Városligeti Színkör, 1889–1934* (Budapest: OSZMI, 1991).

⁴⁸ *Feld Zsigmond színiigazgató emlékiratai. Feld Zsigmond elbeszélése nyomán kiadja: Feld Olga* (Budapest: Elbert és Társa, 1938), 33.

⁴⁹ *A varázshegedű* [*Le Violoneux*]: 1894. szept. 13.; *Dunanan apó és fia utazása* [*Les Voyages de MM. Dunanan père et fils*]: 1889. júl. 18., 1890. máj. 21.; 1891. máj. 21.; *Hoffmann meséi* [*Les Contes d'Hoffmann*]: 1890. aug. 30., 1899. szept. 20.; *Orpheus a pokolban* [*Orphée aux enfers*]: 1889. júl. 25., 1892. jún. 12., 13., 19., júl. 30. (3. felv.); 1893. máj. 23., 29., 31., jún. 11., 1899. aug. 17.; *Orpheus az alvilágban* [*Orphée aux enfers*]: 1891. jún. 25., 28., júl. 1., 8., szept. 13.; *Párizsi élet* [*La Vie parisienne*]: 1890. júl. 6.; *Pitzelberger estélye* [*M. Choufleuri restera chez lui le...*]: 1894. máj. 13.; *Szép Heléna* [*La Belle Hélène*]: 1890. júl. 1., 1891. jún. 13., 1892. máj. 26., jún. 3., 5.

⁵⁰ *Feld Zsigmond színiigazgató emlékiratai*, 27.

⁵¹ *Alapítványi okirat a budapesti Népszínházról és az ezen alapítvány felügyeletéről és kezeléséről szóló szabályrendelet* (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1889).

⁵² Heltai Gyöngyi, „...ott tanult meg a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni”, in *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*, szerk. Albert Réka, Czoch Gábor, Erdősi Péter (Budapest: Atelier, 2010), 214.

⁵³ A Népszínház műsorát Berczeli A[nselm] Károlyné [Monoki Erzsébet] dolgozta fel: *A Népszínház műsora (Adattár.)* (Budapest: Színháztudományi és Filmtudományi Intézet / Országos Színháztörténeti Múzeum, 1958) = *Színháztörténeti könyvtár*, 20.

⁵⁴ *Vasárnapi Újság* 29/17 (1882. ápr. 23.), 268.

⁵⁵ Ld. a Budai Színkör 1890. jún. 16-i színlapját (H-Bn). Vö. az 1900. dec. 15-i operaházi bemutató kritikájával (ld. alább).

kezdettől fogva megfigyelhető Offenbach darabjainak magyarországi előadásai esetében: míg a szerző a kicsinyítő képzős *opérette* terminust néhány szereplős egyfelvonásosaira tartogatta, addig a magyar és német színpadokon gyakran az egész estét betöltő *opéra-bouffe*-okat is ezzel a szóval jelölték. A *Hoffmann*t egyébként Bécsben sem a Hofoperben, hanem a Ringtheaterben, *fantastische Operette*ként adták először 1881 decemberében; a címszerepet Ferenczy József alakította. A mű császárvárosbeli karrierjét azonban a színház közel 400 halálos áldozatot követelő leégése törte derékba.⁵⁶ Bécsben egészen 1901 novemberéig, a mű Hofoperbeli bemutatójáig mindössze két további alkalommal került színre Offenbach operája, mindkétszer a budapesti Népszínház vendéjátéka keretében.⁵⁷

4. táblázat: Offenbach a budapesti Népszínházban

Bemutató dátuma	Darab
1875. nov. 5.	<i>Dunanan apó és fia utazása</i> [<i>Le Voyage de MM. Dunanan père et fils</i>], ford. Tarnay Pál
1875. nov. 12.	<i>A saint-flouri rózsa</i> [<i>La Rose de Saint-Flour</i>], ford. Toldi Ferenc
1876. febr. 22.	<i>A talléros pékné</i> [<i>La Boulangère a des écus</i>], ford. Rákosi Jenő
1876. márc. 31.	<i>Az elizondói leány</i> [<i>Pépito</i>]
1876. máj. 18.	<i>A trapezunti hercegnő</i> [<i>La Princesse de Trébizonde</i>]
1877. jún. 22.	<i>A kékszakállú herceg</i> [<i>Barbe-Bleue</i>], ford. Latabár Endre
1878. jan. 18.	<i>Ancsi sár, Jancsi nevet</i> [<i>Jeanne qui pleure et Jean qui rit</i>], ford. Rákosi Jenő
1879. nov. 14.	<i>Favartné asszony</i> [<i>Madame Favart</i>], ford. Evva Lajos és Fái Jakab Béla
1880. dec. 17.	<i>A franciák Milánóban vagy az ezreddobos lánya</i> [<i>La Fille du tambourmajor</i>], ford. Evva Lajos és Fáy Jakab Béla
1882. ápr. 14.	<i>Hoffmann meséi</i> [<i>Les Contes d'Hoffmann</i>], ford. Váradi Antal; 1883. jan. 12. új felvonással; 1887. ápr. 26. új bet., 1894. okt. 13. új bet.
1882. máj. 12.	<i>Orpheus a pokolban</i> [<i>Orphée aux Enfers</i>], ford. Evva Lajos; 1885. szept. 18. új bet.; 1889. dec. 16. új bet., 1895. nov. 8. új bet.
1882. okt. 7.	<i>Szép Heléna</i> [<i>La Belle Hélène</i>], ford. Evva Lajos; 1888. jan. 23. új bet.
1883. ápr. 23.	<i>A hercegasszony</i> [<i>Madame l'Archiduc</i>], ford. Evva Lajos és Fái Jakab Béla
1884. jún. 6.	<i>Eljegyzés lámpafénynél</i> [<i>Le Mariage aux lanternes</i>]
1884. dec. 6.	<i>A gerolsteini nagyhercegnő</i> [<i>La Grande-Duchesse de Gérolstein</i>], ford. Evva Lajos és Fái Jakab Béla; 1889. okt. 4. új bet.
1886. máj. 22.	<i>Százsorszép</i> [<i>La Jolie parfumeuse / Schönroschen</i>], ford. Fái Jakab Béla és Verő György (Hauer Hugó)
[1889. jan. 19.	<i>Szitakötő</i> (énekes vígjáték Offenbach és mások zenéjével)]
1889. szept. 13.	<i>Párizsi élet</i> [<i>La Vie Parisienne</i>], ford. Rajna (Reiner) Ferenc; 1889. nov. 29. új bet.
1889. nov. 22.	<i>Perichole</i> [<i>La Périchole</i>], ford. Fái Jakab Béla és Rajna (Reiner) Ferenc
1900. febr. 23.	<i>Szép Heléna</i> [<i>La Belle Hélène</i>], ford. Fái Jakab Béla és Makai Emil
1900. szept. 13.	<i>Párizsi élet</i> [<i>La Vie parisienne</i>], ford. Rajna (Reiner) Ferenc

⁵⁶ Obermaier, „Offenbach in Wien”, *Offenbach und die Schauplätze*, 28–29.

⁵⁷ *Vasárnapi Újság* 30/17 (1883. ápr. 29.), 276. Vö. Franke, „Chronologie der Aufführungen”, 182.

Bár a mű népszínházi előadási anyagai nem maradtak fenn,⁵⁸ más forrásokból kiderül, hogy négyfelvonásos változatban, prózadiálogusokkal, a velencei kép nélkül játszották – valahogy úgy, ahogyan a párizsi ősbemutatón adhatták, s ahogyan Choudens kiadó publikálta először;⁵⁹ a címszerepet Kápolnai János, Stellát, Olympiát és Antoniát Hegyi Aranka alakította. A jelek szerint hamarosan a Giulietta-felvonás előadási anyagához is hozzájuthatott a színház vezetése, ugyanis az 1883. jan. 12-i és 19-i előadás színlapján a velencei kurtizán is szerepel, s azt olvashatjuk, hogy „új felvonással” adják a darabot; ez Olympia után, Antonia előtt kapott helyet. 1883. március 19-étől azonban a színlapok ismét négyfelvonásosként hirdetik a művet – hogy miért tértek vissza a korábbi változathoz, nem tudni. Így Giulietta bájjait a budapesti közönség csupán 1900. december 15-étől vehette alaposabban szemügyre, amikor a Magyar Királyi Operaház is bemutatta a darabot, operaként, recitativókkal⁶⁰ három felvonásban, elő- és utójátékká rövidített kerettörténettel,⁶¹ – ezúttal Lindorf és Stella neve hiányzott a szereposztásból. A hármasszerepet Bianchi Bianca, a meseíró Kertész Ödön alakította. Az operaházi bemutató egyik kritikájából, August Beer *Pester Lloyd*-beli írásából azt is megtudhatjuk, hogy tizenegy évvel korábban már Gustav Mahler is szívesen az Opera műsorára tűzte volna a *Hoffmann* Bianchival, erre azonban akkoriban nem került sor.⁶² Mahler alatt így Offenbachtól csupán az *Eljegyzés lámpafénynél* szerepelt az Operaház műsorán, Zárai (Zerkovitz) Samu fordításában, először 1890. december 12-én, mint az első operett az Andrassy-úti dalszínházban.⁶³

2. Előadói gyakorlat

Offenbach műveit legalább három nyelven játszották tehát Budán és Pesten a 19. század második felében, s a darabjait műsorra tűző színházak skálája a népszerű repertoárból élő nyári játszóhelyektől a Magyar Királyi Operaházig terjedt. A *Hoffmann meséi* esete jól példázza, hogy az előadások mikéntje nagy mértékben függött egyrészt az adott színház jellegétől és lehetőségeitől, másrészt a rendelkezésre álló előadási anyagoktól. Ami a darabok *Aufführungspraxis*át illeti, megjegyzendő, hogy a tanulmányozható források megoszlása meglehetősen egyenetlen. Míg a Nemzeti Színház és a pesti Népszínház fennmaradt kottatára hiányai ellenére figyelemre méltóan gazdag,⁶⁴ a budai Népszínház és a Városligeti Színkör

⁵⁸ Fennmaradtak viszont a Népszínház Choudens párizsi kiadóval kötött szerződése (Budapest Főváros Levéltára, H-Bfl IV. 1403. n.): egy 1882. jan. 28-iki keltezésű, Evva Lajos által aláírt dokumentum, amely tételesen felsorolja, milyen kottákat és szövegkönyveket rendeltek meg a mű magyarországi bemutatójához; valamint egy 1885. febr. 14-iki keltezésű, további megegyezés a kiadói jogokat illetően.

⁵⁹ *Théâtre National de l'Opéra-Comique. Les Contes d'Hoffmann. Opéra fantastique en 4 actes de Jules Barbier. Musique de J. Offenbach* (Paris: Choudens Père et Fils, [1881]: lemezszám A. C. 5100).

⁶⁰ Az operaházi bemutató fennmaradt rendezőpéldányában (jelzet nélkül) a recitativókat kézírással pótolták.

⁶¹ A mű kerettjátékát, mint Arne Langer rámutat, előszérattal húztak német nyelvterületen. Arne Langer, „Die Eröffnungsinszenierung an der Komischen Oper Berlin (1905) im Kontext der Editions- und Aufführungsgeschichte von *Hoffmanns Erzählungen* im deutschsprachigen Raum”, in *Offenbach und die Schaulplätze*, 219.

⁶² „*Hoffmanns Erzählungen* in unserem Operntheater aufzuführen, war ursprünglich eine Lieblingsidee Gustav Mahlers. Den Impuls dazu erhielt er durch das Engagement der Bianchi, welche als Darstellerin der weiblichen Haupt- und Verwandlungsrolle Olympia-Antonia-Giulietta ausersehen war.” August Beer, „Offenbach im Opernhaus. Zur Erstaufführung der phantastischen Oper *Hoffmanns Erzählungen*”. *Pester Lloyd* 47/301 (16. Dezember 1900), [2].

⁶³ Az *Eljegyzést* az 1890-es bemutatót követően 9 alkalommal adták az Operaház színpadán. *A Magyar Királyi Operaház évkönyve 50 éves fennállása alkalmából* (Budapest: Magyar Királyi Operaház igazgatósága, 1935), 132. A *Hoffmann* 1934. máj. 13-ig összesen 163-szor játszották az Operaházban; ebből két előadás a berlini Singakademie vendégjátéka volt. Uott., 136.

⁶⁴ Ld. mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Népsz. és ZBK jelzett alatt található Offenbach-kottáit. Azonban például az Operaház kottatárában maradt az *Eljegyzés lámpafénynél* nemzeti színházi bemutatójának zenekari szólamanyaga (jelzeteletlen anyag).

egykori anyagából alig néhány kottát találtam,⁶⁵ olyan zenei forrást pedig eddig egyáltalán nem, amit a fővárosi német színházak valamelyikéhez lehetne kapcsolni.

A fennmaradt előadási anyagok mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a párizsi élet Pest-Budán gyakran inkább bécsi és berlini élet volt, mint párizsi, amennyiben az Offenbach-művek magyar előadásai nem annyira francia kiadásokra támaszkodtak, mint inkább német nyelvű átdolgozásra. Így például *A varázshegedű* nemzeti színházi kéziratos partitúrájának címét „Die Zaubergeige”-ről javították „A varázs-hegedű”-re.⁶⁶ Míg Antal nevű szereplőjének francia megfelelőjét, Pierre-t Párizsban férfi szereplő alakította Berthelie úr személyében,⁶⁷ addig Pesten hölgyek – Markovics Ilka ill. Bognár Vilma – játszották a fiatal szerelmeit. A kotta, úgy tűnik, Bécsből érkezhetett (Berlinben *Martin der Geiger* címmel játszották a darabot), s a nadrágszerep is a bécsi előadói gyakorlatot követte: a Carl-Theater-beli bemutatón Pierre megfelelőjeként Anna Grobecker kisasszony bújt nadrágba, Antoine fedőnéven. A pesti partitúrában is Antoine-ról javították a szereplő nevét Antalra.

Az operett-nadrágszerepek népszerűségét mutatja, hogy a pesti előadásokon olyan karaktereket is színésznők játszottak, melyeket Párizsban eredetileg férfiak énekeltek. Ez később is gyakran megesett: például a Népszínház 1888 januári *Szép Heléna*-felújítása alkalmával Páriszt Hegyi Aranka alakította – igaz, augusztus 23-án az operaénekes Dárdai Gyula személyében igazi férfi vette át a szerepet. A hangfajváltás esetenként persze transzpozíciót is igényelt: a népszínházi előadások fennmaradt bőgő-szólamának bejegyzése tanúsítja, hogy Hegyi F-dúrban énekelte a *Szép Heléna* harmadik felvonásának tyrolienne-jét, Dárdai viszont az eredeti hangnemben, A-dúrban jódlizott.⁶⁸

A német nyelvű előadási anyagok használata részben Bécs politikai és kulturális erőfölényének ill. a német ajkú közönség és a német színházak jelenlétének köszönhető. Ugyanakkor szemlátomást az a tényező is szerepet játszhatott benne, hogy az Offenbach-művek kiadója német nyelvterületen a berlini Bote és Bock cég volt, amely több esetben a párizsitól és a bécsitől is eltérő szövegkönyvet és kottát terjesztett. Kotta alatt egyébként leginkább zongorakivonatokat és szólamanyagot kell értenünk; partitúra, ha egyáltalán fennmaradt, akkor többnyire kézirat. Kivételszámba megy a *Perichole* 1889-es népszínházi bemutatójának nyomtatott vezérkönyve, amely jellemző módon nem francia kiadású, hanem Bote és Bock berlini kiadványa.⁶⁹ A mű szólamanyagát ugyan Párizsból, Brandus és Dufourtól szerezte be a színház, ám csak az opéra-bouffe 1868-as, kétfelvonásos változatának kiadását.⁷⁰ Mivel a zeneszerző időközben, 1873-ban háromfelvonásossá bővítette a darabot, a takarékos színházi emberek kézírással pótolták az újonnan komponált zeneszámok szövegét.

A partitúrák ritkasága és a kéziratok kották dominanciája azért is figyelemre méltó, mivel tudjuk, hogy az operettek esetében bevett gyakorlat volt az áthangszerelés. A korabeli napisajtó és színlapok szerint Treumann és társulata 1859-ben és '60-ban Carl Binder

⁶⁵ A budai Népszínházban használták *A kofák* című operett előadási anyagait (H-Bn Népsz. 441), mint azt többek között a másolónak a partitúra címlapján és utolsó kottás oldalán olvasható bejegyzései tanúsítják: „Ofen am 4ten Oktober 1863. / KAnsorge / copist” / „Ofen am 12ten Oktober 1863 / KAnsorge / copist”. Kilian Ansorge trombitás volt a budai Népszínháznál, ahol 1863. október 3-án mutatták be a darabot. A szólamokban olvasható egyéb bejegyzések ugyanakkor arról árulkodnak, hogy ugyanezeket a kottákat használták a mű 1924. ápr. 30-iki előadásához is, amikor a Nemzeti Zenede növendékei adták elő a Zeneakadémia Kistermében, *Piaci dámák* címmel. Ld. *A Nemzeti Zenede Alapból állami fen[n]hatóság alatt fen[n]tartott Nemzeti Zenede Évkönyve az 1923–1924. évről*, szerk. Haraszti Emil (Budapest: Nemzeti Zenede, 1924), 16.

⁶⁶ H-Bn ZBK 204/a.

⁶⁷ *Le Violoneux. Opérette en un acte. Paroles de MM. Mestépès & Chevalet. Musique de M. Jacques Offenbach* (Paris: Walder, [1855]), [1].

⁶⁸ A H-Bn Népsz. 694/III Bafo-szólam bejegyzése: „Hegyi in F / Dárdai in A”. A mappában található többi szólamot nyilvánvalóan nem a Népszínházban használták, hanem a Scala Színház, a Blaha Lujza Színház és a Városi Színház 1920-as és '30-as évekbeli *Szép Heléna*-felújításai alkalmával.

⁶⁹ H-Bn Népsz. 590.

⁷⁰ H-Bn Népsz. 590/I–III.

zenekari letétjében adta elő a *Hochzeit bei Laternenscheint*,⁷¹ a *Das Mädchen von Elisonzót*⁷² és a *Der Ehemann vor der Thürét*,⁷³ s tudjuk, hogy ilyesmi a budai Népszínház Offenbach-előadásai esetében is bevett gyakorlat volt. Színlapok és sajtóhíradások tanúsítják, hogy Molnár társulatának karmestere, Sziklavölgyi Miksa letétjében adták az *Eljegyzés lámpafénynél* című darabot;⁷⁴ Jakobi Jakab hangszerelte a *Genovéva*,⁷⁵ *A dajka*,⁷⁶ a *Choufleuri úr otthon lesz*,⁷⁷ *A fecsegők*,⁷⁸ a *66-ik szám*,⁷⁹ a *Vasgyűrű, a legislegutolsó lovag*,⁸⁰ a *Dunanan apó és fia utazása* című darabokat,⁸¹ s valószínűleg *A kofák* című operettet is.⁸²

A színházi *Kapellmeister*ek olykor nem csupán a hangszerelésről gondoskodtak; egyes darabok előadása során „pszeudo-Offenbach”-kompozíciókkal is gyarapíthatták a művek partitúráját. A *Fortunio dala* nemzeti színházi forrásaiban olyan, No. 7 1/2-nek számozott betét-kuplét találunk Fortunio jegyző felesége, Laura számára, amely a párizsi zongorakivonatban⁸³ nem szerepel. A két példányban is fennmaradt kéziratos partitúra címfelirata tudatja, hogy a dal Huber Károly (Karl Huber) kompozíciója, aki a Nemzeti másodkarmestereként az ottani operettelőadások többségét vezényelte.⁸⁴

Offenbach műveinek magyarországi megjelenése idején állami hivatal ellenőrizte és szükség esetén cenzúrázta az előadott művek szövegét. A hatóság olykor meglepően engedékenynek bizonyult. Az *Eljegyzés lámpafénynél* nemzeti színházi súpópéldányának cenzori bejegyzése például arról tanúskodik, hogy Worafka rendőrfőnök változtatás nélkül áldását adta Feleki Miklós magyar szövegkönyvére.⁸⁵ Ez annál érdekesebb, mivel Feleki fordítása olyan szövegrészt tartalmaz, amely többé-kevésbé burkolt kritikát fogalmaz meg a politikai fensőbbsséggel szemben. Az első jelenetben Péter (akit a franciában Guillot-nak hívnak) így számol be róla, hogy Lizi (a franciában: Denise) a gyámleánya:

PÉTER

[...] Márton nagybátyám, őt, mint árvát gondjaimra bízta, s következképpen ő az én gyámap... akarom mondani gyámleányom. Én vagyok a gyámhivatal, a községtanács, a törvényszék, szóval

⁷¹ *Pester Lloyd* 6/122 (24. Mai 1859), [3]; 6/127 (29. Mai 1859), [3]; 6/131 (2. Juni 1859), [3]; 6/147 (19. Juni 1859), [3].

⁷² *Pester Lloyd* 7/156 (8. Juli 1860), [3].

⁷³ Ld. az 1860. aug. 12-i előadás színlapját (Sommertheater in Ofen).

⁷⁴ 1862. máj. 1-i színlap. Sziklavölgyi verzióját az előző évben már a társulat korábbi állomáshelyén, Szegeden is játszották, mint azt egy 1861. márc. 15-i, ottani előadás színlapja tanúsítja.

⁷⁵ Jaime és Tréfeu, *Genovéva. Látványos, bohózat dalmű*, ford. Latabár Endre (Buda: Bagó Márton, 1864).

⁷⁶ *Színházi Látcső* 6 (1863. ápr. 11.), [1].

⁷⁷ *Vasárnapi Újság* 10/17 (1863. ápr. 26.), 152.

⁷⁸ *Színházi Látcső* 198 (1863. okt. 24.), [1].

⁷⁹ *Színházi Látcső* 212 (1863. nov. 7.), [1].

⁸⁰ *Színházi Látcső* 55 (1864. febr. 25.), [1].

⁸¹ *Színházi Látcső* 9 (1863. ápr. 14.), [2].

⁸² Utóbbi két darabot „Zsách karmester hangszerelte”. *Színházi Látcső* 177 (1863. okt. 3.), [1].

⁸³ *La Chanson de Fortunio. Opéra-comique en un acte, Paroles de MM. Hector Crémieux et Ludovic Halévy, Musique de J. Offenbach* (Paris: Heugel et Cie., PN: H. 2744).

⁸⁴ Az 1860–64 között lezajlott 110 operettelőadásból legalább 85 alkalommal Huber vezényelt. Négy előadás színlapján nem szerepel a dirigens neve. Három esetben Doppler Károly (Karl Doppler) helyettesítette Hubert, majd 1863 januárjában az új másodkarnagy, az együttes korábbi timpanistája, Erkel Gyula vette át ezt a feladatot. Huber komponálta egyébként a Nemzeti Színházban bemutatott egyetlen magyar nyelvű operettkísérletet (*A víg cimborák*), s utóbb, a budapesti Népszínház 1875-ös megnyitó előadására szintén ő írt magyar operettet (*A király csókja*).

⁸⁵ H-Bn MM 13.621, 4. old. [fö. 2v]. A súpópéldányt a Nemzeti Színház súpója, Novák György másolta, mint a szöveg végén olvasható keltezés és aláírás tanúsítja: „Oct. 19en 1860 / Novák György”. A forrás utolsó oldalán Worafka engedélye: „[...] Das einaktige Singspiel „Eljegyzés lámpafénynél” nach dem französischen des Carré und Battu, übersetzt von Miklos Feleki, Musik von Offenbach, wird zur Darstellung auf dem Pester ungarischen National Theater zugelassen. Pest am 20. November [1]860. In Ermächtigung des k: k: Statthaltereis Präsidiums der k: k: Polizeirath JWorafka.”

én vagyok a kormány, mely fölötte határoz. Rajta hát[,] kormány[,] szedd rendbe magadat, öltösv hivatalos komolyságot [...].⁸⁶

A kiszólás Carré és Battu francia eredetijében nem szerepel, a Bote és Bock által terjesztett berlini fordításból származik:

PETER: [...] Sie ist mir von Onkel Martin als Pa- Pe- Pupille übergeben. Ich bin ihr Vormundschaftsgericht, ihre Behörde, ihr Schulze, ihr Landrath, ihre Regierung bin ich. Also Regierung, nimm dich zusammen, setz dich in Respect, Peter! [...]⁸⁷

Nem mindig volt azonban a hatóság olyan engedékeny, mint az *Eljegyzés* esetében: a *Denis úr és neje* szövegekönyvében például Worafka kihúzatta Nanette szobalány megengedhetetlen jelzőit, aki előbb „nyomorult bérencz”-nek titulálja Bellerose rendőrtisztet, utóbb pedig így kommentálja a Gastont és Lucile-t kereső hatósági személyek érkezését: „Ah, itt vannak már a szaglások”.⁸⁸ A librettó nyomtatott kiadásában el is maradt mind a „bérencz”, mind a „szaglár” szó.⁸⁹ A „nyomorult”-at a biztonság kedvéért meghagyták.

Az operett magyarországi térhódítása idején voltak tehát olyan dolgok, amiket nem volt szabad kimondani, s amelyeknek kimondása épp ezért bizvást számíthatott a közönség tetszésére. A szövegekönyvek cenzúrázása így nem feltétlenül érte el a célját; az előadók a jelek szerint megtalálták a módját, hogyan játsszák ki a hatalom szabta tilalmakat. Sajtóbeszámolók tanúsítják, hogy Szerdahelyi Kálmán valóságos művésze volt az ilyen tabutörésnek.

Szerdahelyi olyasféle szerepet töltött be a Nemzeti Színház operettelőadásain, mint Tympanon, az egyszemélyes zenekar a *Dunanan apó és fia utazása* című Offenbach-operettben. A magyarul bemutatott hét Offenbach-műből hármat maga fordított, négyet ő rendezett, miközben öt esetben színészként is szerepelt.⁹⁰ Az „egyszemélyes zenekar” kifejezés persze annyiban sántít, hogy a korabeli sajtóbeszámolók szerint nem volt túl muzikális; a *Vasárnapi Újság* például az *Eljegyzés lámpafénynél* premierjéről beszámolva azt írja róla, hogy

[...] hanghiánya dacára is meglepő igyekezet és szorgalomról tett tanúságot. Ha így halad, még énekét is szívesen fogjuk hallani, a min eddig mindig kétkedtünk, de a mit e sokoldalú jeles művésznünknek szívesen ohajtunk.⁹¹

A *varázshegedű* második előadásáról pedig a lap kritikusa úgy vélte, hogy Mathieu alakítója „a vén hegedűst jelesen személyesíté, bár a kellő hang eltalálása nagy gondot okozott neki.”⁹² Ez valószínűleg inkább énekesi teljesítményére vonatkozhatott, mint

⁸⁶ *Eljegyzés lámpafénynél. Operette I felvonásban. Carré és Battu után fordította Feleki Miklós. Zenéjét írta Offenbach* (Pest: Herz János, 1860), [3]. [Nyomtatott librettó].

⁸⁷ *Die Verlobung bei der Laterne. Operette aus dem Französischen von Michel Carré und Léon Battu. Musik von J. Offenbach* (Berlin: Ed. Bote und G. Bock, 1859), [3]. [Nyomtatott librettó].

⁸⁸ „Die aus dem Französischen des Laurencin und Delaporte von Koloman Szerdahelyi ins Ungarischen übertragene einaktige Operette „*Denis úr és neje*” mit Musik von Jakob Offenbach wird gegen Hinweglassung der Seite 30 und 36 rothgestrichenen Stellen, zur Darstellung auf dem Pester ungarischen National Theater zugelassen. / Pest am 29. Juli [1]862. / In Ermächtigung Sr. Excellenz des Herrn Statthaltners / der k: k: Regierungsrath / JWorafka”. H-Bn N. Sz. D 84.

⁸⁹ Laurencin és Delaporte, *Denis ur és neje. Vig opera I felvonásban*, ford. Szerdahelyi Kálmán (Pest: Herz János, 1862), 11.

⁹⁰ *Eljegyzés lámpafénynél*: Péter haszonbérlo alakítója; *Férj az ajtó előtt*: fordító, rendező, Ducroquet Flórián zeneszerző alakítója; *A varázshegedű*: fordító, rendező, Mathieu apó alakítója; *Fortunio dala*: rendező, Fortunio jegyző alakítója; *Denis úr és neje*: fordító; *Az átváltozott macska*: rendező, Guido alakítója.

⁹¹ *Vasárnapi Újság* 7/48 (1860. nov. 25.), 592.

⁹² *Vasárnapi Újság* 8/12 (1861. márc. 24.), 144.

hegedűjátékára, hiszen még az általa szerkesztett, rövid életű lap, a *Színházi Látcső* is elismerte:

Szerdahelyi – előbb meg volt győződve, mint minden jóakarója, hogy neki énekhangja valóban nincs, s ha eddig fujta, (de nem énekelte) az operetteket, azt bizonyosan csak szükségből tette.⁹³

Mi volt akkor Szerdahelyi sikerének a titka? Például az, hogy az *Eljegyzés lámpafénynél* előadásain rendszeresen eltért a Worafka rendőrfőnök által engedélyezett szövegtől. A sajtóbeszámolók tanúsága szerint Péter bordalát („Hogy ha a gazdaság rendben”) előszeretettel toldotta meg az előadásokon napi aktualitásokra vonatkozó rögtönzésekkel. A beszámolókból az is kiderül, hogy a közönség igen lelkesen fogadta az ilyesféle improvizációkat. Az utalások egy része ma már érthetetlen; némelyik azonban többé-kevésbé megfejthető. Egyértelműen a kor napi politikájára vonatkozik és könnyen dekódolható például az 1861. április 9-i rögtönzés. A *Vasárnapi Újság* tudósítása szerint

Többek közt e verset is hallottuk:

Igyunk azon férfiakért,
A kik védik szent ügyünk,
Különösen pedig azért,
Kit Drezda fogott nekünk!

A rögtönzés roppant lelkesedést idézett elő, a közönség viharos tapsokkal üdvözölte gr. Telekit, ki az erkélyről nézte az előadást. [...] ⁹⁴

Gróf Teleki minden bizonnyal Teleki László lehetett, aki 1849-ben a Szemere-kormány párizsi követe volt; a szabadságharc leverését követően emigrációba kényszerült, ám emigráns létére 1860 decemberében vigyázatlanul Drezdába látogatott, ahol letartóztatták és kiadták Ausztriának. A császár azonban az ideiglenes passzivitás ígéretével megkegyelmezett neki, sőt az 1861-es országgyűlésre is meghívót kapott, ahol a Határozati Párt vezéralakja volt, egészen május 8-án elkövetett öngyilkosságáig.⁹⁵

Hasonlóképpen aktuálpolitikai tartalmú lehetett Szerdahelyi 1861. augusztus 12-i rögtönzése. A *Vasárnapi Újság* szerint

Ezuttal aug. 8-ának hőseért, a felirat szerzőjeért, üritett[e] poharát. A közönség viharos tapsokkal szólott bele.⁹⁶

Az „augusztus 8-a hőse” kétségkívül Deák Ferencre vonatkozhatott: az 1861. évi országgyűlésben e napon sikerült ugyanis elérni, hogy Deák második felirati javaslatával szemben visszavonják Tisza Kálmán határozati javaslatát, s a Deák-féle feliratot egyhangúlag elfogadják.⁹⁷

Sejthető az is, miért találta olyan mulattatónak a közönség, amikor Szerdahelyi az 1861. január 19-i előadáson a caprerai krumpliról énekelt.⁹⁸ Caprera szigete az olasz egységmozgalom emblematisztikus személyiségének, Garibaldinak tartózkodási helye volt

⁹³ *Színházi Látcső* 124 (1863. aug. 9.), [1].

⁹⁴ *Vasárnapi Újság* 8/15 (1861. ápr. 14.), 180.

⁹⁵ *Magyarország története a 19. században*, szerk. Gergely András (Budapest: Osiris, 2003), 313.

⁹⁶ *Vasárnapi Újság* 8/33 (1861. aug. 18.), 396.

⁹⁷ Az augusztus 8-i ülés jegyzőkönyvét ld. *Az 1861-ik évi magyar országgyűlés* (Pest: Osterlamm Károly, 1861), III, 238–300.

⁹⁸ „Színházi napló. [...] *Szombat*, jan. 19. *Eljegyzés lámpafénynél*. Operette 1 felv. Offenbachtól. [...] A kis dalmű még mindig érdekes, amiben legtöbb érdeme van Szerdahelyinek, ki ezutta is igen talpraesett rögtönzésekkel lepte meg a közönséget. Különösen nagy derűtséget okozott azon versével melyet az idei termésű caprerai krumpliról mondott.” *Vasárnapi Újság* 8/4 (1861. jan. 27.), 47.

ekkoriban. Az olasz függetlenségi törekvéseket és az ezekre való utalást természetesen a hasonló érzelmű magyar közönség is nagy tetszéssel hallgathatta.

3. Offenbach fogadtatása a korabeli sajtó fényében

Offenbach darabjainak magyarországi megjelenése a sajtóban vegyes fogadtatásban részesült. Időről-időre akadtak disszonáns hangok, azt azonban nem állíthatjuk, hogy a magyar fővárosbeli közönség és kritika elutasította volna műveit.

Figyelemre méltó például, hogy *A varázshegedű* 1861 márciusi, nemzeti színházi bemutatóját követően a *Zenészeti Lapok* a darab szépségét és erkölcsösségét méltatta:

A varázshegedű azonkívül, hogy testvérei szépségét örökölte, ezeknek egyike felett előnyben is áll, a mennyiben t. i. nem bizonyos hét országra szóló híres leány növelében nevedett, hanem egyszerű, szolid, megbecsülhetetlen erkölcsös házi nevelést kapott.⁹⁹

A magasztalást persze nem önmagában, hanem összefüggésében kell értékelnünk. A kritikus Offenbach művét Suppé botrányos bécsi operettjével, *A nőnövelővel* [*Das Pensionat*] állította szembe. A két darab szembeállítását annál figyelemre méltóbb, mivel *A nőnövelő*t Pesten és Budán ekkor még nem is játszották; német színházi bemutatójára csak 1861. áprilisában került sor, a magyar nyelvű premierre pedig még egy teljes évet kellett várni. A *Zenészeti Lapok* tehát már az egyetlen Nemzeti Színházban játszott osztrák operett bemutatója előtt megelőlegezte azt a negatív értékvéleletet, ami a premiért követően csak tovább erősödött. Akkor a lap névtelen kritikusa Suppé művének előadását úgy értékelte, hogy a Nemzeti „a felületesség, ízléstelenség, nemzeties ellenesség” és „erkölcsrontó botrányosság” színhelyévé lett.¹⁰⁰

Offenbach operettjei közül ehhez fogható ellenséges reakciót a kánkánnal záruló *Dunanan apó és fia* utazásán kívül csupán egy darab előadása váltott ki: a *Mesdames de la Halle* című egyfelvonásos a Bouffes-Parisiens nemzeti színházi vendégjátéka alkalmával. Nagyon jellemző azonban, hogy a kritika ekkor sem a zene ellen irányult; még a zenei szaklap is elismerte Offenbach muzsikájának értékeit:

Zenei részének sokkal több sikerült része van, mint az elsőnek [ti. a *La Chatte métamorphosée en femme* című darabnak], ilyenek különösen: mindjárt az első kardal, melybe az áruló kofáknak különböző kiabálásai vegyülnek, s mi elég komikus hatást szül; továbbá a dobosok couplettje, melytől nem lehet megtagadni a dallamfrissességet, s a rhythmusi eredetiséget. Az első septettet pedig különösen kiemelendőnek tartjuk sikerült s igen ügyes zenei kidolgozásánál fogva, melyben a különböző személyek találólag vannak zeneileg festve anélkül, hogy ez az egész egységének rovására történék.¹⁰¹

A zenét tehát ezúttal is elég jól fogadták; a *Vasárnapi Újság* beszámolója szerint az operettben szereplő vásári kofák „piaczi, nálunk szokatlan, triviális szabados modora”¹⁰² volt az, ami megütközést keltett, s a jelek szerint hasonló okok ragadtatták keresetlen szavakra a *Zenészeti Lapok* kritikását is, aki szerint:

[...] nagyon kár volt mindjárt első este színre hozni. De el is marathatott [sic] volna, mert a benne előforduló trivialitások, s minden finomabb ízlést méltó indignációval sértő élethű utánzása ama párisi női fajnak, mely még a policáj nyers ökle alól is emancipálta magát, s mely a gorombáskodásban s illetlenségekben még a bécsi híres kofáknak is adhatna negyvenhét point s

⁹⁹ *Zenészeti Lapok* 1/25 (1861. márc. 21.), 200.

¹⁰⁰ *Zenészeti Lapok* 2/34 (1862. máj. 22.), 271.

¹⁰¹ *Zenészeti Lapok* 1/42 (1861. júl. 17.), 334–335.

¹⁰² *Vasárnapi Újság* 8/29 (1861. júl. 21.), 348.

egy duplát előre; oly visszataszító hatással volt a közönségre, hogy megvagyunk győződve, miszerint másodszor fogdosva sem nézné meg az, a ki már egyszer látta.¹⁰³

Mindehhez persze hozzátartozik, hogy a kofákat nőnek öltöztött „férfi tagok adták, s mindent elkövettek hogy a néző a valóság közepette érezze magát”.¹⁰⁴ A *Pester Lloyd* beszámolója szerint répával és káposztával bombázták egymást;¹⁰⁵ Molnár György két évtizeddel későbbi memoárjaiban pedig azt írja, hogy a francia társulat

[...] oly szemérmertlenségeket követett el a piaczi jelenetben, mikor a kofák apró székeiken és krinolin szoknyaikkban kinem mondható felükkel égfelé ágaskodó lábakkal fölfordulva undort, botránkozászt keltő tablót csináltak, – hogy még az elasztikusabb érzékek is fölháborodva fordultak el.¹⁰⁶

Molnár méltatlankodása persze távolról sem volt elfogulatlan: mint láttuk, az 1860-as évek elején egy olyan színházi vállalkozás vezetője volt, mely a Nemzetivel rivalizált, s amelyben maga is egy sor Offenbach-operettet mutatott be – köztük *A kofákat*.

Hitelesnek tűnik ezzel szemben Molnár visszaemlékezéseinek egy másik részlete, amely jól jellemzi Offenbach 1860-as évekbeli magyarországi népszerűségét. Ezek szerint az a budai Népszínház működése idején még „Offenbach zenéje zúgott minden fülben s csak erre futott a színházba és törte magát a jegyekért.”¹⁰⁷ Tény, hogy 1870 előtt sem a francia Hervé, sem a Monarchia első operettkomponistái, a dalmát Suppé és a horvát Zajc művei nem jelentettek komoly veszélyt Offenbach reputációjára, nem is beszélve a magyar színházi muzsikusról, Allaga Géza, Jakobi Jakab és Huber Károly hasonló próbálkozásairól. Jellemző adat, hogy a Nemzeti négy éves operett-korszakában Suppé és Huber egy-egy darabját mindössze hét illetve négy alkalommal játszották; Offenbach műveit ezzel szemben 99-szer adták magyarul, s ehhez jön még a francia vendégjáték.

Az 1870-es évekre azonban Európaszerte lényeges változások következtek be az operettrepertoár jellegében és összetételében. A porosz-francia háborút és az 1873-as gazdasági válságot követően Offenbach művei érezhetően veszítettek népszerűségükből, ráadásul fontos vetélytársra lelt, nem annyira ifjabb Johann Strauss, mint inkább Charles Lecocq személyében. A *Favartné asszony* 1879-es bemutatóját a *Vasárnapi Újság* így kommentálta:

Zenéjét Offenbach irta, a kitől már régen nem jutott el operette Párisból az idegen színpadokra, mert dalainak forrása elapadt s Lecocq és az újabb operette-írók kedveltebbek lettek.¹⁰⁸

Az 1870-es évek megváltozott publikumhangulatát jól jellemzi a *Vasárnapi Újság*nak a *Talléros pékné* 1876-os népszínházi bemutatóját követően közzétett összevetése is, amely szintén Lecocq-darabbal állítja szembe Offenbach művét:

Az új operette nem oly hatásos, sem szövegben, sem zenében, mint a Népszínház egy másik operette-je, az *Angot* [...].¹⁰⁹

¹⁰³ *Zenészeti Lapok* 1/42 (1861. júl. 17.), 334.

¹⁰⁴ Uott., 335.

¹⁰⁵ *Pester Lloyd* 8/163 (13. Juli 1861), [3].

¹⁰⁶ Molnár György. *Világostól Világosig. Emlékeimből*, II: *A budai népszínház második ciklusáig, 1849–1867* (Arad: Ungerleider, 1881), 325.

¹⁰⁷ Uott., 345.

¹⁰⁸ *Vasárnapi Újság* 26/47 (1879. nov. 23.), 757.

¹⁰⁹ *Vasárnapi Újság* 23/9 (1876. febr. 27.), 139.

Pedig a címszerepet Zsoldosné, azaz Blaha Lujza, a nemzet csalogánya énekelte. Ráadásul *A talléros pékné*, a *Favartné asszony* vagy a *Szászország* 18. században játszódó cselekménye arról árulkodik, hogy Offenbach igyekezett lépést tartani, követve a történelmi operett divatját, melyet Lecocq az *Angot asszony leányával* kezdeményezett és a *Kamargóval* folytatott. Azonban még a sikeresnek mondható népszínházi Offenbach-újdonások előadásszáma is alatta maradt a Lecocq-darabokénak: a *Favartné* mindössze 34, *Az ezreddobos leánya* csupán 19 előadást ért meg a Népszínházban, szemben az *Angot asszony leánya* 48 előadásával.

Offenbach népszerűségének csökkenésében szerepet játszhatott az újdonás iránti igény is; a *Kékszakállú herceg* 1877-es népszínházi bemutatójáról a *Vasárnapi Újság* azt írja, hogy „a kellemes zenéjű operette ma már nem hatott az újdonás ingerével, s előadása is csak középserű maradt.”¹¹⁰ A *Favartné asszony* már idézett, 1879-es bírálata azonban azt mutatja, hogy nem egyszerűen a darabok koptak el, hanem a közönség ízlése is megváltozott; mintha az 1860-as évekbeli műveket túlságosan komolytalannak találták volna. Legalábbis erre utal a *Vasárnapi Újság* kritikusanak értékelése, aki így méltatta a zeneszerző legutóbbi művét:

[e]z az operetteje [...] ismét sikerült, sok és kellemes dallam van benne, és szövege is jó, nem oly paródiás és drasztikus, mint Offenbach régebbi operette-szövegei.¹¹¹

Úgy tűnik, hogy a zeneszerző színpadi műveinek budapesti megítélését a modern politikai antiszemitizmus 1870-es évekbeli megjelenése és '80-as évekbeli felvirágzása nem befolyásolta érdemben. Egyetlen olyan kritikát találtam, amely egyáltalán megemlíti Offenbach zsidóságát: a *Borsszem Jankó* című politikai élclap egy cikkét, amely 1882-ben a *Hoffmann meséi* népszínházi bemutatója kapcsán egyik állandó figurája, Mokány Berci vidéki nemes szájába ad dehonesztáló szavakat. A cikk azonban nem a zsidó Offenbach ellen irányul, a szerző éppen hogy a nemzetieskedés korabeli divatját állítja pellengérre, ötleteket adva, hogyan lehetne megmagyarosítani a muzsikusz nevét és operája címét:

Csakugyan furcsa is, hogy most, mikor a névmagyarítások divatja járja, egy nemzeti műintézet annyira elmarad hazafiasságában! Mennyivel szebb volna így: *Reményi regényi*, írta *Budapataki* – mivel pedig a budai patak neve ördögárok: jobban mondva Ördögárky Jákó. Persze, ha a népszínház újabban el nem tért volna a Rákosi Jenő ortografiájától, a Jákó helyett magmaradhatna a Zsák is, – ez is magyarul van és meg is lelte volna a foltját.¹¹²

A 19. század végére Offenbach mintha klasszikus zeneszerzővé vált volna; ennek jeleként értékelhető, hogy 1890-ben egyik operettjét, 1900-ban pedig a *Hoffmann meséit* a Magyar Királyi Operaház is bemutatta. Különösképpen figyelemre méltó, ahogyan a *Pester Lloyd* kritikus méltatta a posztumusz operaházi bemutatót. Véleménye szerint Offenbach

[z]enéje teljességgel méltó ahhoz az előkelő kerethez, melyben most helyett kapott, hiszen erőnei itt kerülnek először teljes megvilágításba, mint ahogyan egy kép is akkor kerül, ha a megfelelő helyre akasztják.¹¹³

Ha az utóbbi idézetet a *Mesdames de la Halle*-ről írottak mellé állítjuk, akkor talán nem túlzás így összegezni a tanulmányomban foglaltakat: Offenbach megítélése hasonló végletek között mozgott Budapesten, mint amiről a müncheni fogadtatását vizsgáló Manuela

¹¹⁰ *Vasárnapi Újság* 24/26 (1877. júl. 1.), 411.

¹¹¹ *Vasárnapi Újság* 26/47 (1879. nov. 23.), 757.

¹¹² *Borsszem Jankó* 15/17 (1882. ápr. 23.), 9.

¹¹³ „Seine Musik ist des vornehmen Rahmens durchaus würdig, in den sie jetzt gefaßt wird, ja ihre Vorzüge werden hier erst in volle Beleuchtung gerückt, so wie ein Bild gewinnt, wenn es an die richtige Stelle gehängt wird.” Beer, „Offenbach im Opernhause”, [2].

Jahrmärker írt, aki a „Sittenverderber” és az „ewig klassischer Komponist”, vagyis az „erkölcsromboló” és az „örök klasszikus zeneszerző” címkék kettősségével jellemezte a muzsikus fogadtatásának ellentmondásait.¹¹⁴

Bozó Péter

¹¹⁴ Manuela Jahrmärker, „Vom Sittenverderber zum ewig klassischen Komponisten. Offenbach-Rezeption und theatergeschichtliche Entwicklungen im München der 1860er bis 1880er Jahre”, in *Offenbach und die Schauplätze*, 267–322.